

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АВТОМОБІЛЬНО-
ДОРОЖНІЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ЧАВИКІНА Ю.Б., асистент
ОЛІЙНИКОВА Н.А., асистент**

**ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗВИТКУ
СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА**

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

*для студентів всіх спеціальностей
та всіх форм навчання*

**ХАРКІВ
2007**

ЗМІСТ

Розділ 1.

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ЖИТТЯ І СВІТОВИЙ РИНОК

1. Міжнародний поділ праці та інтернаціоналізація економіки як основа формування світового господарства.

2. Форми міжнародних економічних відносин (МЕВ). Концепції трансформації.

3. Всесвітній ринок товарів та послуг.

4. Зміст і структура світової валютної системи.

5. Суть, причини, форми і тенденції розвитку міграції робочої сили.

Питання для самоконтролю

Розділ 2.

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ СВІТОГОСПОДАРСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ ТА ЗАГАЛЬНОЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ ЛЮДСТВА

6. Глобалізація як закономірний процес світогосподарського розвитку.

7. Сутність, ознаки та рівні глобалізації економіки.

8. Виклики глобалізації та їх вплив на трансформаційний потенціал перехідних економічних систем.

9. Взаємопов'язаність та передумови вирішення глобальних проблем.

Питання для самоконтролю

Література

Розділ 1.

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ЖИТТЯ І СВІТОВИЙ РИНОК

Основні терміни і поняття

Світове господарство. Суб'єкти світового господарства. Міжнародний поділ праці (МПП). Міжнародні економічні відносини (МЕВ). Новий міжнародний економічний порядок (НМЕП). Міжнародна економічна безпека (МЕБ). Світова торгівля. Міжнародний рух капіталу. Міграція трудових ресурсів. Науково-технічне і виробниче співробітництво. Міжнародні валютні відносини (МВВ). Міжнародна економічна інтеграція (МЕІ). Прямі інвестиції. Портфельні інвестиції. Фрітредерство. Протекціонізм. Експорт. Імпорт. Реекспорт. Реімпорт. Торговельний баланс. Платіжний баланс. Розрахунковий баланс. Золотий стандарт. Форми золотого стандарту. Курс валюти. Котирування. Режими курсів валют. Режими конвертованості валют.

1. Міжнародний поділ праці та інтернаціоналізація економіки як основа формування світового господарства

Світове господарство — внутрішньо суперечлива єдність національних економік, пов'язаних міжнародним поділом праці, торговельно-виробничими, фінансовими та науково-технічними зв'язками.

Етапи розвитку світового господарства:

I— кінець XIX — початок 20-х років XX ст.;

II— друга третина 20-х років — кінець 80-х років XX ст.;

III — кінець 80-х — початок 90-х років XX ст. і продовжується нині.

Світове господарство характеризується:

—зростанням *інтернаціоналізації* економіки на основі поглиблення міжнародного поділу праці;

—створенням *багатогранної системи* міжнародних економічних відносин;

—формуванням *міжнаціональних механізмів регулювання* економічних взаємовідносин між країнами.

Міжнародний поділ праці (МПП) — спеціалізація країн на виробництві певних видів товарів відповідно до їхніх природнокліматичних, історичних та економічних умов.

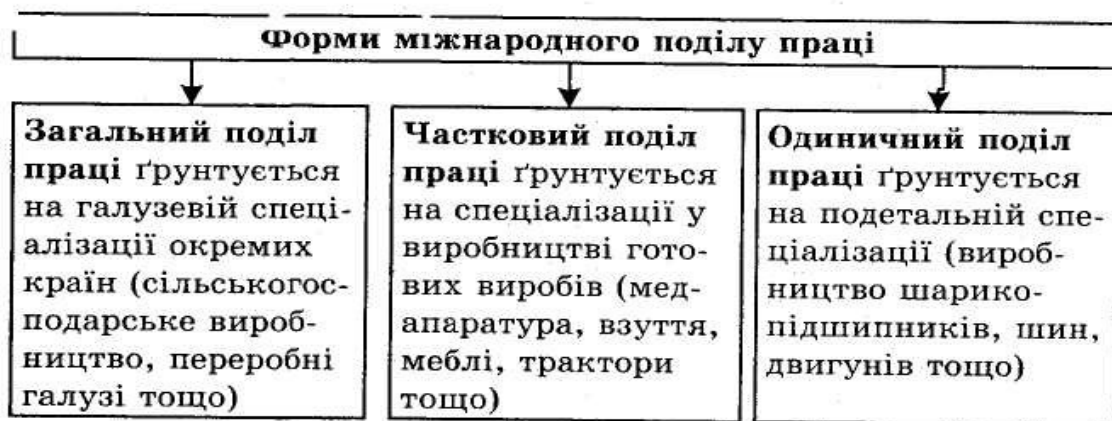

Рис. 1.1. Форми міжнародного поділу праці

Показник участі країни у МПП:

$$\text{Експортна квота} = \frac{\text{Обсяг експорту}}{\text{Обсяг валового внутрішнього продукту}} \cdot 100\%$$

Сучасний етап розвитку МПП характеризується:

- розвитком спеціалізації та кооперування виробництва наукомісткої продукції, прогресивних технологій, що зумовлює деіндустріалізацію промислово розвинених країн(скорочення у їхніх структурах виробництва базових галузей);
- поглибленням спеціалізації у сфері науково-технічних знань та інформації;
- інтернаціоналізацією сфери послуг, тісним переплетінням продажу послуг з виробництвом та збутом товарів, експортом капіталу, обміном інформацією;
- загостренням конкуренції на міжнародних ринках, глобалізацією її змісту, зростанням значення інтернаціональних конкурентних переваг.

Інтернаціоналізація економіки — формування, розвиток та поглиблення економічних взаємозв'язків між країнами завдяки відкритості національних економік.

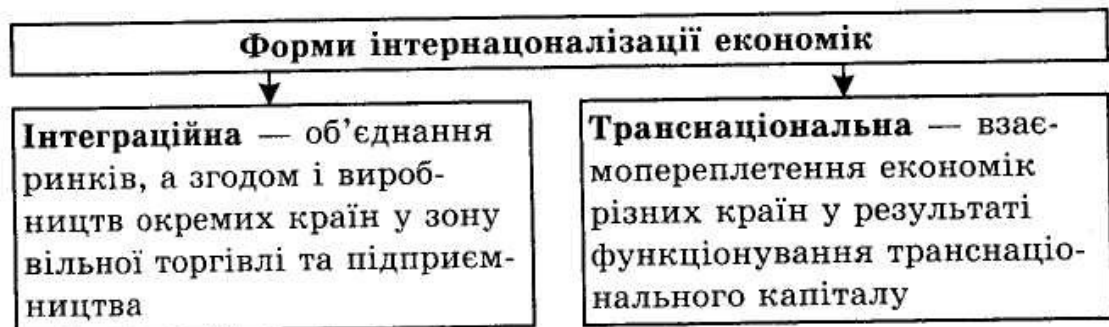

Рис. 1.2. Форми інтернаціоналізації економік

Міжнародна економічна інтеграція (МЕІ) — процес зближення та взаємопроникнення національних господарств групи країн, спрямований на створення єдиного господарського механізму.

МЕІ носить переважно регіональний характер.

Форми МЕІ:

—торговельна інтеграція (створення зон вільної торгівлі) країн-учасниць;

—валютно-фінансова інтеграція (зняття обмежень на переміщення капіталів всередині угруповання, єдина валютна політика тощо);

— створення єдиного економічного простору (усунення нетарифних бар'єрів у взаємній торгівлі).

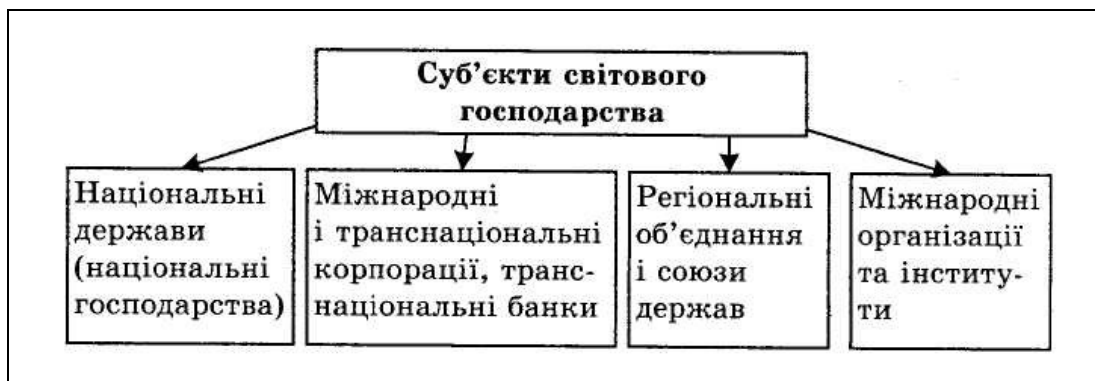

Рис. 1.3. Суб'єкти світового господарства

Провідну роль у сучасному світовому господарстві відіграють інтернаціональні промислові та банківські корпорації.

Міжнародні корпорації (МНК) — концерн або союз концернів різних країн, які домінують в одній або кількох сферах світового господарства.

Транснаціональні корпорації (ТНК) — основні суб'єкти світогосподарських зв'язків на сучасному етапі.

ТНК — фірми, які здійснюють основну частину своїх операцій за межами країни, в якій вони зареєстровані, — найчастіше в декількох країнах, де розміщені їхні відділення, філії, підприємства.

Транснаціональні банки (ТНБ) — крупні банки, які виконують посередницьку роль у міжнародному русі позичкового капіталу (спираючись на мережу закордонних підприємств) і контролюють (за державної підтримки) валютні й кредитні операції на світовому ринку.

Класифікація країн світового господарства

За специфікою господарських систем:

- країни з розвиненою ринковою економікою;
- країни з ринковою економікою, що розвивається;
- країни з перехідними до ринку економіками;
- країни з неринковою економікою.

За ступенем економічного розвитку:

- високорозвинені;
- середньорозвинені;

- з низьким рівнем розвитку.

Крім того, нині виділяють:

- нові індустріальні країни Південно-Західної Азії та Латинської Америки;
- високодохідні нафтоекспортуючі країни;
- найменш розвинені країни.

Структура міжнародних організацій та інститутів

Спеціалізовані:

- АСС — Адміністративний комітет з координації роботи спеціалізованих закладів ООН та Міжнародного агентства з атомної енергії;
- UNPC — Комісія ООН з питань народонаселення;
- СТС — Комісія ООН з питань діяльності ТНК;

- ІЛО — Міжнародна організація праці та ін.

Галузеві економічні об'єднання:

- IAEA — Міжнародне агентство з атомної енергії;
- ICAO — Міжнародна організація цивільної авіації;
- UNCTAD — Конференція ООН з торгівлі і розвитку;
- IMF — Міжнародний валютний фонд;

- IBRD — Міжнародний банк реконструкції і розвитку та ін.

Міжнародні галузеві організації:

- OPEC — Організація країн-експортерів нафти;
- GATT — Генеральна угода з тарифів і торгівлі;
- EBRD — Європейський банк реконструкції і розвитку;
- EUROATOM — Європейське товариство з атомної енергії та ін.

Міжнародні об'єднання підприємців:

- IRU — Міжнародний союз автомобільного транспорту;
- IUMI — Міжнародний союз морського страхування;
- SITA — Міжнародне товариство авіаційного електрозв'язку і т. ін.

2. *Форми міжнародних економічних відносин (МЕВ).*

Концепції трансформації

Міжнародні економічні відносини (МЕВ) — економічні відносини в системі світового господарства.

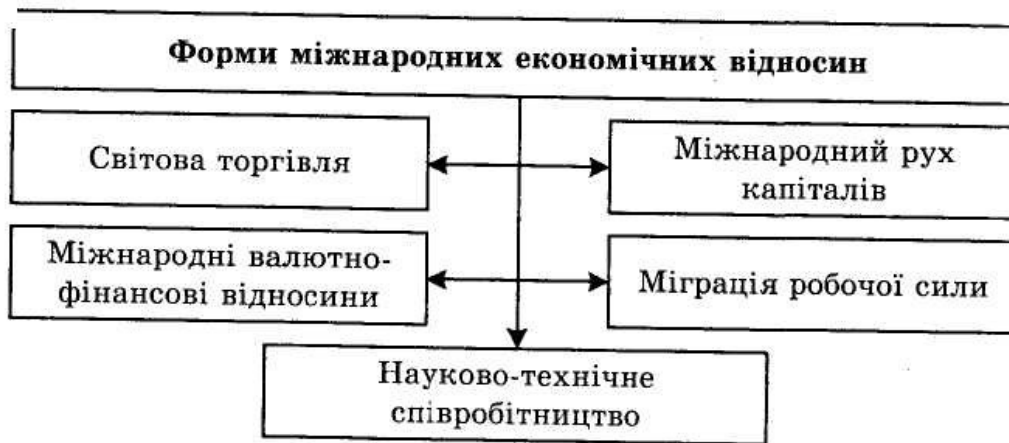

Рис. 2.1. Форми міжнародних економічних відносин

Проблемам світової торгівлі, міжнародних валютно-фінансових відносин та міграції робочої сили присвячені наступні параграфи. Зараз же ми ретельніше розглянемо дві форми МЕВ: міжнародний рух капіталів і науково-технічне співробітництво.

Міжнародний рух капіталів (МРК) — переміщення засобів за кордон (або з-за кордону) з метою отримання прибутку.

Таблиця 2.1.

Форми міжнародного руху капіталів

<i>Критерії класифікації</i>	<i>Форми вивозу капіталу</i>
За суб'єктами, що вивозять капітал	Приватний і державний
За об'єктами	Грошовий і товарний
За строками	Довгостроковий і короткостроковий
За способом отримання доходу на капітал	Позичковий і підприємницький

Рис. 2.2. Форми вивозу капіталів

Прямі інвестиції надають право управлінського контролю за об'єктом, у який інвестовано капітал.

Портфельні інвестиції здійснюються шляхом придбання акцій іноземних підприємств у розмірах, які не забезпечують право власності або контролю над ними грошових засобів

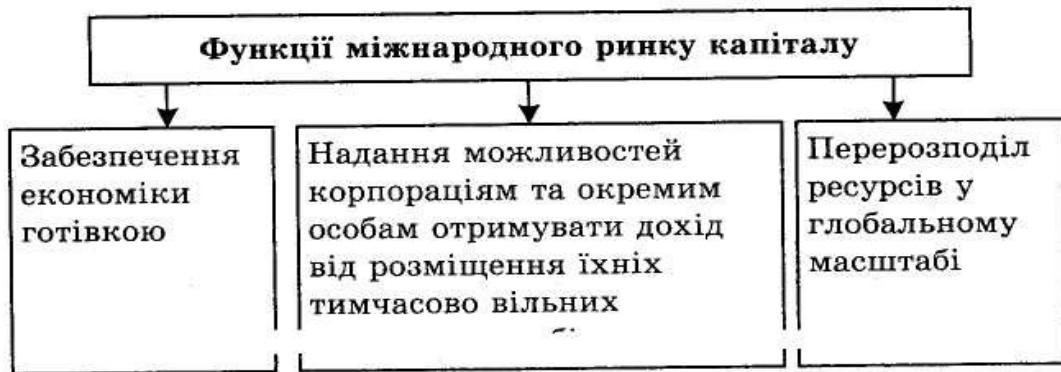

Рис. 2.3. Функції міжнародного ринку капіталу

Сек'юритизація — зростання ролі цінних паперів залученні та розміщенні засобів комерційними банками, кінцевими кредиторами та позичальниками, як інструменту регулювання руху позичкового капіталу.

Міжнародне науково-технічне співробітництво (МНТС)

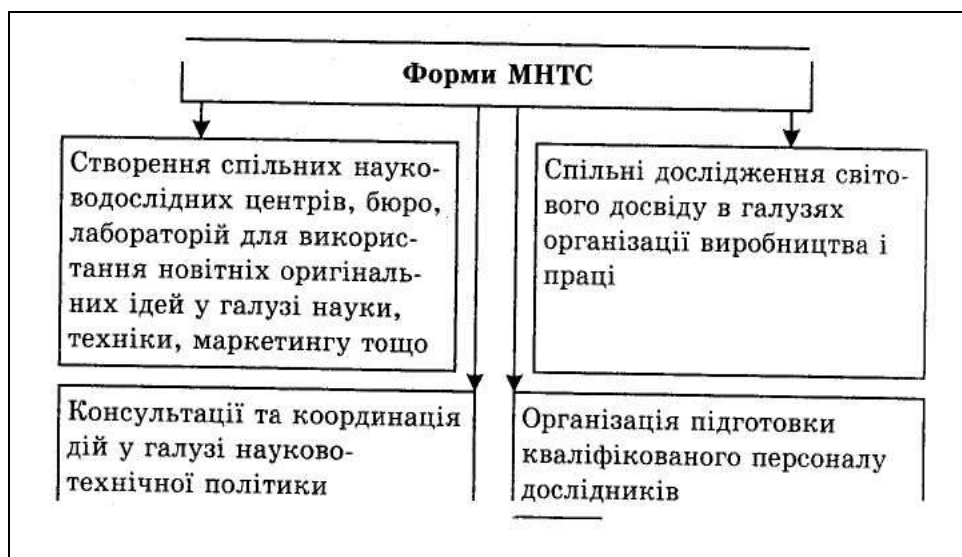

Рис. 2.4. Форми міжнародного науково-технічного співробітництва

характеризується трансформаційними зрушеннями в системі міжнародних економічних відносин.

Фактори, що зумовлюють трансформації у системі МЄВ:

- поширення кризи в енергетичній, сировинній та фінансовій сферах;
- швидка зміна пріоритетів, зумовлена розвитком інформаційного суспільства;
- зміни суспільно-економічних та політичних устроїв, зокрема постсоціалістичних держав;
- економічні, науково-технічні й технологічні зрушення, які зумовлюють зміну форм і напрямків міжнародної спеціалізації;
- зміна місця окремих країн, регіонів та фірм у системі міжнародного поділу праці та в структурі світового господарства.

Концепції трансформації міжнародних економічних відносин:

- концепція нового міжнародного економічного порядку (НМЕП, 1974 р.), висунута країнами, що розвиваються, і спрямована на протидію пануванню ТНК у системі МЄВ;
- концепція міжнародної економічної безпеки (МЄБ, середина 80-х років ХХ ст.).

Розглянемо коротко зміст кожної концепції (рис. 2.5, 2.6).

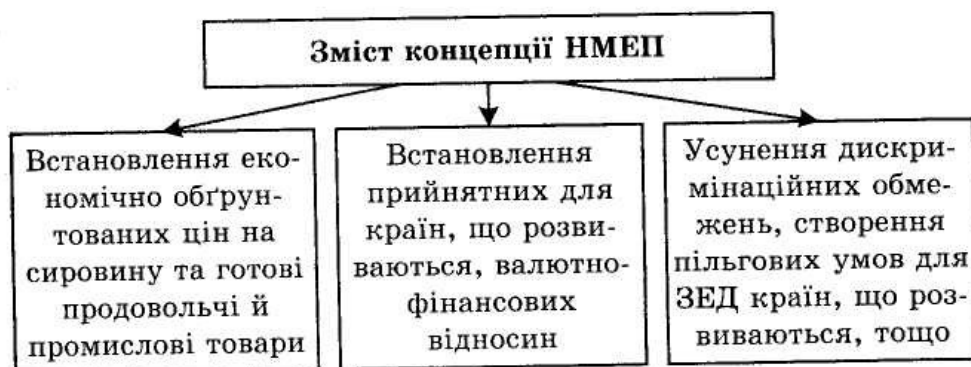

Рис. 2.5. Зміст концепції нового міжнародного економічного порядку

Концепція МЕБ стосується інтересів усіх держав світового господарства (рис. 2.6).

Рис. 2.6. Зміст концепції міжнародної економічної безпеки

3. Всесвітній ринок товарів та послуг

Світова торгівля — форма МЕБ, що ґрунтується на глибокому МПП, спеціалізації окремих країн на виробництві окремих товарів та послуг згідно з їхнім техніко-економічним рівнем, природними, географічними та іншими умовами.

Світовий ринок — розвинена сфера товарного обміну, що ґрунтується на МПП.

Таблиця 2.2.

Порівняльна характеристика національного та світового ринків

Ознака порівняння	Національний ринок	Світовий ринок
<i>За об'єктами обміну</i>	Уся продукція суб'єктів ринкового національного господарства	Найконкурентоздатніша продукція, виготовлена з низькими витратами і з кращими споживчими властивостями
<i>За панівною формою конкуренції</i>	Внутрішньо національна конкуренція за національного споживача	Міжнаціональна конкуренція за зовнішні ринки (національні ринки інших держав)
<i>За механізмом ціноутворення</i>	Ціна визначається середніми суспільно необхідними затратами національної економіки	Ціна відображає не усереднені національні затрати, а середні затрати виробників-учасників
<i>За факторами, що впливають на рух товарів і послуг</i>	Рух товарів та послуг зумовлений внутрішніми економічними факторами	На рух товарів та послуг суттєво впливає зовнішньоекономічна політика держав-учасниць
<i>За наявністю (відсутністю) бар'єрів для вільного переливу капіталів</i>	Відносно незначні бар'єри	Наявність порівняно значних бар'єрів

Теорії зовнішньої торгівлі

Теорії зовнішньої торгівлі покликані відповісти на запитання:

що лежить в основі МПП?

що визначає ефективність міжнародної спеціалізації для окремих країн?

чим керуються фірми у своїй поведінці стосовно включення їх у міжнародний обмін?

Історично першою є теорія зовнішньої торгівлі — меркантилізм (XVI—XVII ст.) Ця теорія виходила з того, що багатство нації визначається обсягом золота. Тому завдання національних держав — продавати більше, купувати менше, сприяючи таким чином переміщенню золота, яке виконувало функцію світових грошей, з одних держав у інші.

Меркантилісти розглядали міжнародну торгівлю як гру з нульовою сумою, в якій виграш країни неминуче означає програш її торговельного партнера. Вони підкреслювали необхідність реалізації такої зовнішньоекономічної політики, яка б сприяла досягненню позитивного сальдо торговельного балансу.

Класичні теорії зовнішньої торгівлі

Теорія абсолютних переваг А. Сміта виходить з того, що добробут нації залежить від ступеня поглиблення поділу праці, в тому числі й міжнародного. А. Сміт дійшов висновку, що кожна країна має спеціалізуватися на виробництві та експорті тих товарів, у виготовленні яких вона має *абсолютні* переваги, тобто виробництво товарів, які певній країні обходяться дешевше, повинне орієнтуватися не лише на задоволення потреб своєї держави, а й забезпечувати продаж їх (експорт) за кордон. Купувати (ввозити, імпортувати) держава повинна ті товари, виробництво яких у її межах обходиться дорожче. Відбір тих галузей і видів виробництв, на яких спеціалізуватиметься країна, здійснює не уряд, а *невидима рука ринку*. Кожна нація виграє від міжнародної торгівлі, оскільки вона

обов'язково має певну абсолютну перевагу у виробництві тих чи інших товарів.

Теорія відносних переваг Д. Рікардо передбачала, що кожна країна використовує свій капітал і працю у тих галузях, які забезпечують їй найбільші вигоди. Керуючись принципом егоїстичного індивідуалізму, забезпечується загальне благо для всіх. Таким чином, відбувається найефективніший і найбільш економічний поділ праці між різними націями. *Суть концепції Рікардо:* наявність абсолютної переваги у національному виробництві того чи іншого товару не є необхідною умовою для розвитку міжнародної торгівлі; міжнародний обмін можливий та ефективний за наявності порівняльних переваг. Порівняльні переваги виникають там, де для виробництва двох товарів використовується різна кількість праці.

Неокласичні теорії світової торгівлі. Теорія Хекшера — Оліна — Самуельсона є сучасною модифікацією теорії відносних переваг і відома як **теорія співвідношення факторів виробництва**. Шведські економісти Елі Хекшер та Берклі Олін теоретично обґрунтували необхідність та спрямованість зовнішньоторговельних відносин, а американський вчений Пол Самуельсон визначив математичні умови, за яких реалізується теорія Хекшера — Оліна.

Автори пов'язують теорію порівняльних переваг із теорією цін на фактори виробництва. Країни **продають (експортують) товари інтенсивного використання відносно надлишкових факторів та ввозять (імпортують) продукти інтенсивного використання відносно дефіцитних для них факторів**. У результаті відбувається вирівнювання цін на фактори виробництва, втрачаються відносні переваги, вирівнюються умови розвитку.

Парадокс Леонтьєва. Американський економіст Василь Леонтьєв, досліджуючи структуру експорту та імпорту США у 1947 р., виявив закономірність, яка відома під назвою **парадокс Леонтьєва**. Парадокс полягає в тому, що США експортували переважно

трудомісткі товари, а імпортували — капіталомісткі.

Пояснюється парадокс тим, що одна людино-година американської праці еквівалентна трьом людино-годинам іноземної праці. Отже, США мають надлишок праці високої кваліфікації, що й зумовлює таку структуру експорту.

Теорія альтернативних витрат Г. Хаберлера ґрунтується на дослідженні технологічних змінних, що визначають поведінку суб'єктів на світовому ринку товарів. Він стверджує, що країни експортують продукцію найпередовішого технологічного виробництва, сприяючи тим самим поширенню у світі новітніх технологій. Відтак розрив між технологічними рівнями зникає, експорт скорочується, структура зовнішньої торгівлі змінюється.

Теорія життєвого циклу товару (ЖЦТ) Раймонда Варнона виходить з того, що всі товари проходять свій життєвий цикл. Ця теорія розглядає взаємозв'язок між життєвим циклом типового нового товару та міжнародною торгівлею за такою схемою:

I етап — поява нового продукту на ринку;

II етап — зрілість продукту;

III етап — випуск стандартизованого продукту.

У міжнародному плані виробництво цих товарів переміщується залежно від етапу циклу. Цією теорією Р. Варнон прагнув пояснити, чому саме США займає лідерські позиції у виробництві нових і перспективних товарів. Оскільки попит на ці товари на американських ринках з'являється раніше, ніж на ринках інших країн, це забезпечує США технологічні переваги.

Ця теорія не поширюється на:

—товари з коротким життєвим циклом;

—предмети розкошів;

—товари з непомірно високими транспортними витратами;

—товари, відносно яких фірма застосовує стратегію диференціації з метою підтримання споживчого попиту без використання цінової конкуренції (рекламні послуги).

Концепції незалежності, взаємозалежності і залежності. У випадку незалежності країна позбавляється можливості споживати ті блага, яких вона не виробляє. Тому країни не прагнуть до повної економічної незалежності, головне для них — уникнути або мінімізувати іноземний контроль за попитом і пропозицією.

Взаємозалежність — це розвиток торговельних зв'язків на основі взаємовигідного економічного співробітництва.

Залежність проявляється у нерівноправності країн різного ступеня економічного розвитку в системі світової торгівлі, зумовленої залежністю від однієї країни як споживача чи постачальника.

Шляхи обмеження залежності:

- вихід країн, що розвиваються, на світовий ринок;
- диверсифікація експорту шляхом розвитку нетрадиційних виробництв.

Дві протилежні доктрини у галузі міжнародного обміну:

- свободи торгівлі (фрітредерства);
- протекціонізму (захисту інтересів національного виробника).

Аргументи на користь фрітредерства:

—забезпечення міжнародної спеціалізації, вигідної як окремим країнам, так і країнам — учасникам зовнішньоторговельних відносин;

- активізація розвитку конкуренції як на національному, так і на міжнародному рівнях;
- розширення ринку;
- зменшення ризику дефіциту;
- формування високих стандартів життя;

—демократизація господарського життя.

Аргументи на користь протекціонізму:

—забезпечення певних гарантій щодо належної економічної державної безпеки;

—опікування нових галузей, які тільки перебувають у стадії становлення;

—забезпечення вищого рівня зайнятості та доходів у межах національної економіки.

Доцільність використання

різних доктрин зовнішньої торгівлі

Протекціонізм доцільно використовувати під тиском необхідності. Це політика короткострокового періоду.

Фрітредерство — довгострокова політика.

Обмежена зовнішньоторговельна політика більш бажана, ніж відсутність будь-якої зовнішньої торгівлі.

Головні елементи зовнішньої торгівлі — експорт і імпорт.

Експорт (E) — продаж товарів та послуг зарубіжному контрагенту.

Імпорт (Z) — купівля у зарубіжного контрагента товарів та послуг.

Сума експорту й імпорту становить зовнішньоторговельний оборот.

Реекспорт — придбання в іншій країні товарів не для власного використання, а для перепродажу третій країні.

Реімпорт — придбання реекспортного товару країною-споживачем.

Особливості сучасного етапу розвитку світової торгівлі:

- перевищення темпів зростання світової торгівлі над темпами зростання ВВП;
- зміна структури товарообігу світової торгівлі за рахунок зростання питомої ваги продукції переробної промисловості; зниження частки сировинних товарів;
- щорічне оновлення більш ніж на третину асортименту продукції обробних галузей, насамперед електроніки;
- зростання частини взаємної торгівлі індустріальні, розвинених країн;
- зростання темпів торгівлі машинами та обладнанням на базі поглиблення міжнародного виробничого кооперування;
- розвиток ринку наукомісткої продукції, патентів, ліцензій, ноу-хау;
- множинність цін;
- зростання питомої ваги та значення світового ринку послуг.

4. Зміст і структура світової валютної системи

Валюта в широкому розумінні — це грошова одиниця країни (гривня, рубль, долар і т. ін.); у вузькому розумінні — це грошові одиниці іноземних держав.

Національна валютна система — форма організації валютних відносин країни, що визначається національним законодавством (рис. 21.13).

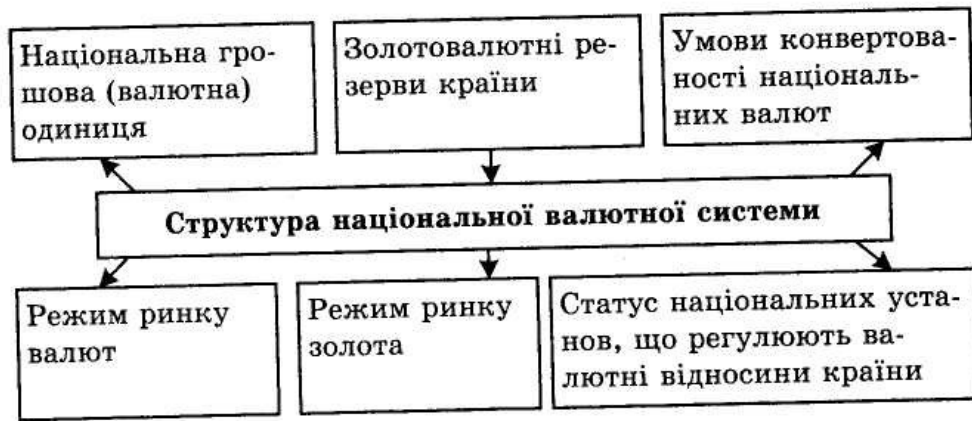

Рис. 4.1. Структура національної валютної системи

Етапи розвитку міжнародної валютної системи (МВС)

I. Система "золотого стандарту" :

—золотомонетний стандарт (діяв із 1867 р. до початку ХХ ст.);

—золотозливковий стандарт (з початку ХХ ст. до Першої світової війни);

—золотодевізний (золотовалютний) стандарт (із 1922 р. до початку Другої світової війни).

Переваги:

—стабільність курсів валют сприяє розвитку торгівлі і зменшує ризики;

—жорстке саморегулювання.

Недоліки:

—відмова від самостійної грошової політики;

—залежність від видобутку золота.

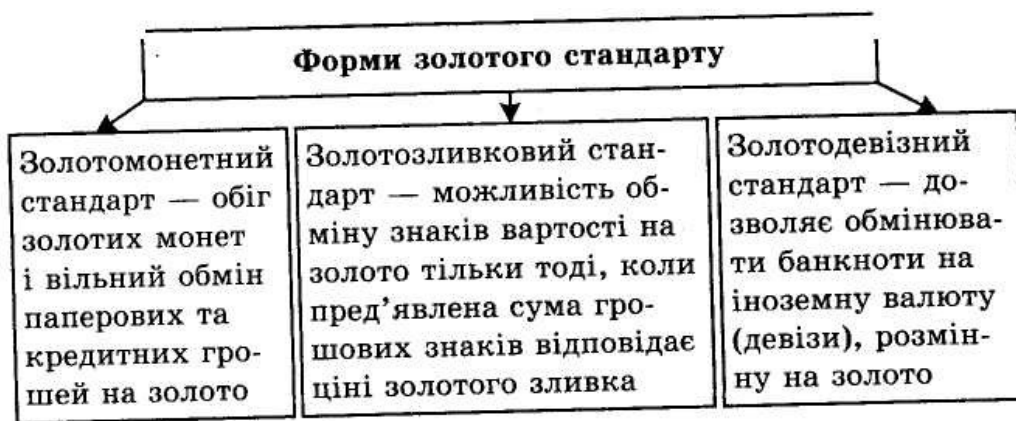

Рис. 4.2. Форми золотого стандарту

II. Бреттон-Вудська система (створена в 1944 р.)

Основні принципи:

- встановлення твердих обмінних курсів країн-учасниць до курсу долара;
- курс долара фіксований до золота;
- центральні банки підтримують стабільний курс національної валюти відносно долара;
- організаційною ланкою виступають МВФ і МБРР.

III. Ямайська валютна система (створена у 1976 р.)

Основні особливості:

- заснована на кількох валютах;
- відмінено монетний паритет золота;
- основний засіб розрахунків — вільно конвертована валюта, а також міжнародні кредитні гроші — СПЗ і резервні позиції МВФ;
- вільний плаваючий курс валют визначається попитом і пропозицією;
- центральні банки країн не зобов'язані втручатися в роботу валютних ринків для підтримання фінансового паритету національних валют;
- країна сама обирає режим валютного курсу (фіксований, плаваючий або змішаний).

Курс валюти — це ціна грошової одиниці однієї країни, виражена у грошовій одиниці іншої країни.

Котирування — визначення офіційними державними органами (центральним банком) ціни іноземної валюти.

Фактори, які зумовлюють коливання курсів валют:

— співвідношення купівельної спроможності валют на внутрішніх ринках;

— співвідношення попиту і пропозиції національних валют на міжнародних ринках.

Штучні валюти, запроваджені для міжнародних розрахунків

СПЗ — "спеціальні права запозичення" — створена у 1969 р. МВФ колективна валютна одиниця з метою перетворення її в головний резервний актив МВС, альтернативний золоту і долару.

СПЗ застосовують для встановлення паритетів і курсів валют. Свого головного призначення їй виконати не вдається.

Європейська валютна система (1979 р.) запровадила свою валютну одиницю — **ЕКЮ**, яка виконувала функції: міри вартості (засобу для встановлення курсів валют шляхом прирівнювання до неї курсів національних європейських валют) і засобу платежу в міжнародних розрахунках.

З посиленням інтеграційних процесів ЕКЮ поступилася місцем **ЄВРО** (1999 р. — початок запровадження). Ця валюта покликана виконувати всі функції повноцінних грошей.

Конвертованість валюти — здатність національної грошової одиниці обмінюватись на інші валюти.

Режими конвертованості

Повна конвертованість — можливість вільно здійснювати (без будь-яких обмежень) усі валютні операції фізичним та юридичним особам.

Часткова конвертованість — передбачає певні обмеження на

обмінні валютні операції, які за вимогами МВФ не повинні стосуватися платежів за поточні міжнародні операції.

Зовнішня конвертованість — надання повної свободи іноземним фізичним і юридичним особам щодо здійснення валютних операцій.

Внутрішня конвертованість — надання права здійснювати обмінні операції національних грошових одиниць на іноземну валюту тільки фізичним і юридичним особам даної країни.

5. Сутність, причини, форми і тенденції розвитку міграції робочої сили

Міжнародна міграція робочої сили — переміщення працездатного населення з однієї країни в іншу з метою пошуку роботи, нових сфер застосування своїх здібностей, кращих умов життя.

Причини міжнародної міграції робочої сили:

- національні відмінності в рівнях заробітної плати;
- міжнародні відмінності у вартості життя;
- нерівномірність інвестиційних процесів у різних країнах;
- відмінності в рівнях безробіття між країнами;
- суттєві відмінності рівнів життя населення різних країн;
- потреба у використанні іноземної робочої сили національними державами тощо.

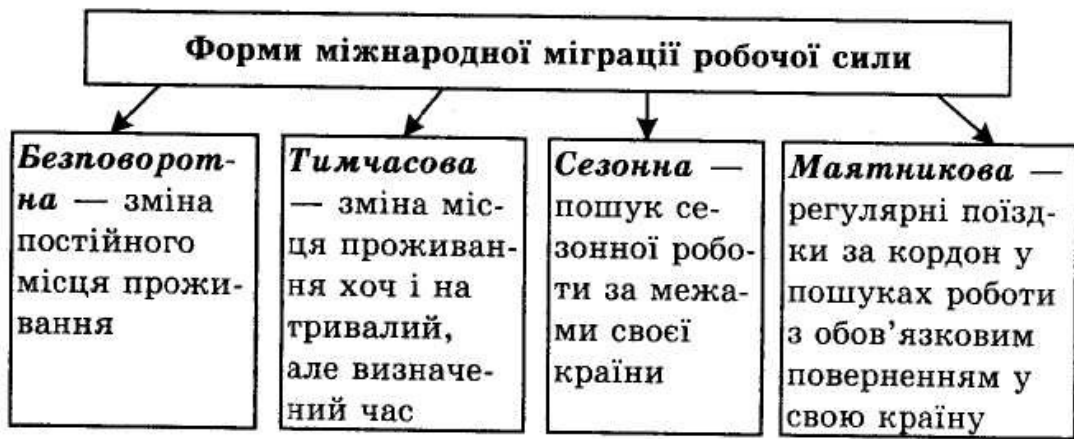

Рис. 5.1. Форми міжнародної міграції робочої сили

Тенденції розвитку ММРС:

- поширення міграційних процесів робочої сили практично на всі країни світу;
- головний напрям міграції робочої сили: з країн, що розвиваються, та країн із перехідними економіками у найрозвиненіші країни;
- активізація міграційних процесів із однієї розвиненої країни в іншу;
- посилення міждержавних переселень у межах країн, що розвиваються;
- пожвавлення маятникової міграції між країнами з перехідними економічними системами;
- виникнення нової форми міграції робочої сили — міграції науково-технічних кадрів;
- посилення тенденції "втеча умів" із країн з перехідними економіками та країн, що розвиваються, у розвинені країни;
- утворення нових привабливих міграційних центрів на Близькому Сході (Саудівська Аравія, Бахрейн, Кувейт, Ізраїль), у Латинській Америці (Аргентина, Бразилія, Венесуела), у Південно-Східній Азії (Японія, Гонконг, Тайвань, Сінгапур);
- зростання частки "молодої міграції";
- розширення обсягів нелегальної міграції, зумовлене

жорсткішою міграційною політикою США і країн Західної Європи, які прагнуть обмежити приплив іноземної робочої сили.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення міжнародного поділу праці, назвіть причини його виникнення і форми прояву.
2. Що таке інтернаціоналізація господарського життя та які головні форми її прояву?
3. Дайте визначення поняття "світове господарство".
4. Які фактори зумовлюють цілісність сучасного світу, а які — відцентрові сили? Чому так відбувається? Які наслідки цих процесів?
5. Сформулюйте найважливіші суперечності сучасного світового господарства.
6. Що таке ІЛР (індекс людського розвитку)? Яка його кількісна визначеність для найрозвиненіших країн світу і для України?
7. Дайте визначення міжнародних економічних відносин (МЕВ), охарактеризуйте їхню структуру.
8. Чому МЕВ не залишаються незмінними? Як відбувається їхня трансформація? Чим вона зумовлена?
9. Дайте коротку характеристику суті, форм і напрямів вивозу капіталу.
10. Що таке прямі і портфельні інвестиції? Коли, які з них є більш бажаними для приймаючої країни? Чому?
11. Що таке науково-технічне співробітництво, яких форм воно набуває?
12. Дайте визначення міжнародної економічної інтеграції (МЕІ), з'ясуйте її причини, форми, тенденції розвитку.
13. Чим відрізняється світовий ринок від національного?
14. Чим зумовлена еволюція теорій зовнішньої торгівлі?
15. Які особливості притаманні світовому ринку послуг порівняно з ринком товарів?

16. Визначте суть і структуру національної валютної системи.
17. Що таке міжнародна валютна система, які її структурні складові?
18. Що таке валютний курс, які режими встановлення валютних курсів ви знаєте?
19. Розкрийте суть і покажіть особливості етапів розвитку МВС.
20. Що таке конвертованість валюти, які режими конвертованості ви знаєте?
21. Визначте причини і розкрийте форми міжнародної міграції робочої сили.
22. Які тенденції властиві сучасному періоду міжнародної міграції робочої сили?

Розділ 2.

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ СВІТОГОСПОДАРСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ ТА ЗАГАЛЬНОЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ ЛЮДСТВА

Основні терміни і поняття

Глобалізація. Фактори глобалізації. Глобалізація економіки. Глобальна економіка. Рівні глобалізації економіки. Форми прояву глобалізації економіки. Виклики глобалізації. Неоліберальна модель глобалізації. Синергетична модель глобалізації. Класифікація глобальних проблем. Екологічна криза. Екологічний неокolonіалізм. Екологічний протекціонізм. Стратегії екорозвитку. Форми міжнародного співробітництва у вирішенні глобальних проблем. Концепція сталого розвитку.

6. Глобалізація як закономірний процес світогосподарського розвитку

Глобалізація (від франц. global — планетарний, всеосяжний) — всеохоплюючий процес трансформації світового співтовариства у відкриту цілісну систему інформаційно-технологічних, фінансово-економічних, суспільно-політичних, соціально-культурних взаємозв'язків та взаємозалежностей.

Поняття "глобалізація" увійшло в науковий обіг у 80-ті роки ХХ ст. як відображення фундаментальних перетворень сучасної світової економіки, зумовлених посиленням дії загальноцивілізаційних законів та закономірностей, які охоплюють усі сфери суспільного життя й формують постіндустріальну світову цивілізацію (рис. 6.1).

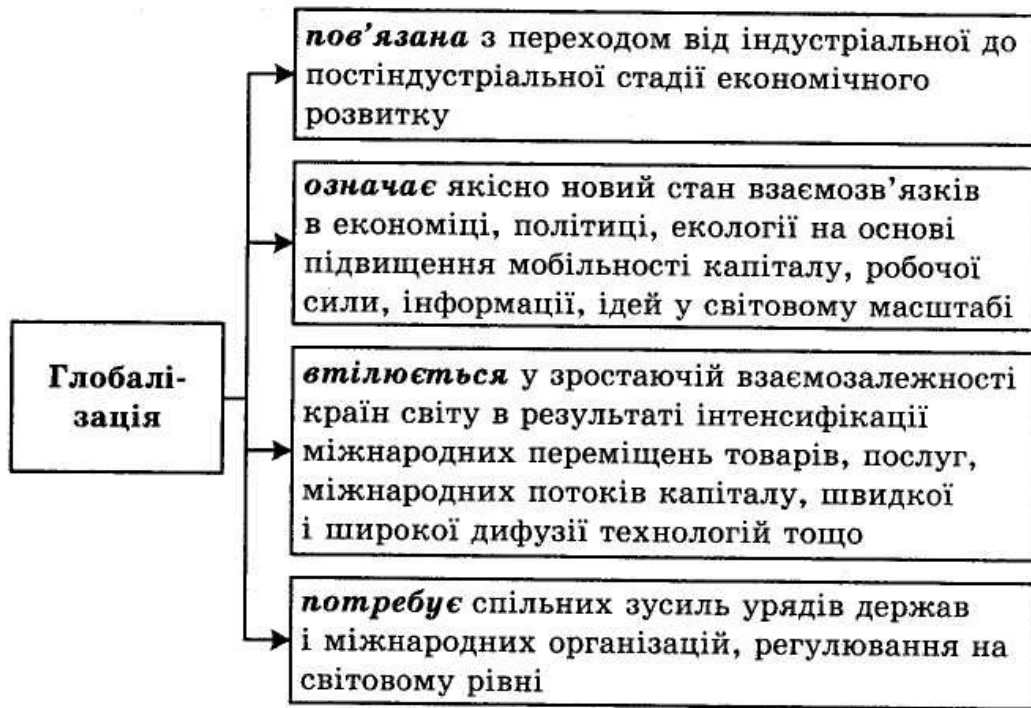

Рис. 6.1. Загальна характеристика процесу глобалізації

Процес глобалізації розвивається під впливом сукупності техніко-технологічних, соціально-економічних, політичних, морально-етичних та культурних факторів (рис. 6.2).

Революція в галузі інформаційних технологій, формування інтерактивних інформаційних мереж, використання новітніх комунікаційних засобів (супутникового телебачення, комп'ютерів, факс-зв'язку, Інтернету, реактивної авіації, контейнерних перевезень), дигіталізація (використання цифрових методів обробки, зберігання і відтворення інформації) уможливили:

- формування глобальної інформаційної інфраструктури та інтеграцію інформаційних ресурсів всіх рівнів, обсягів, масштабів;
- безпрецедентне зростання мобільності фінансових, матеріальних, людських та інформаційних ресурсів і об'єднання географічно роздібненого світу у систему, яка функціонує у режимі реального часу;

—уніфікацію та упорядкування міжнародних потоків інформації, створення програмних засобів підтримки великих масивів баз даних і забезпечення легкого доступу до них;

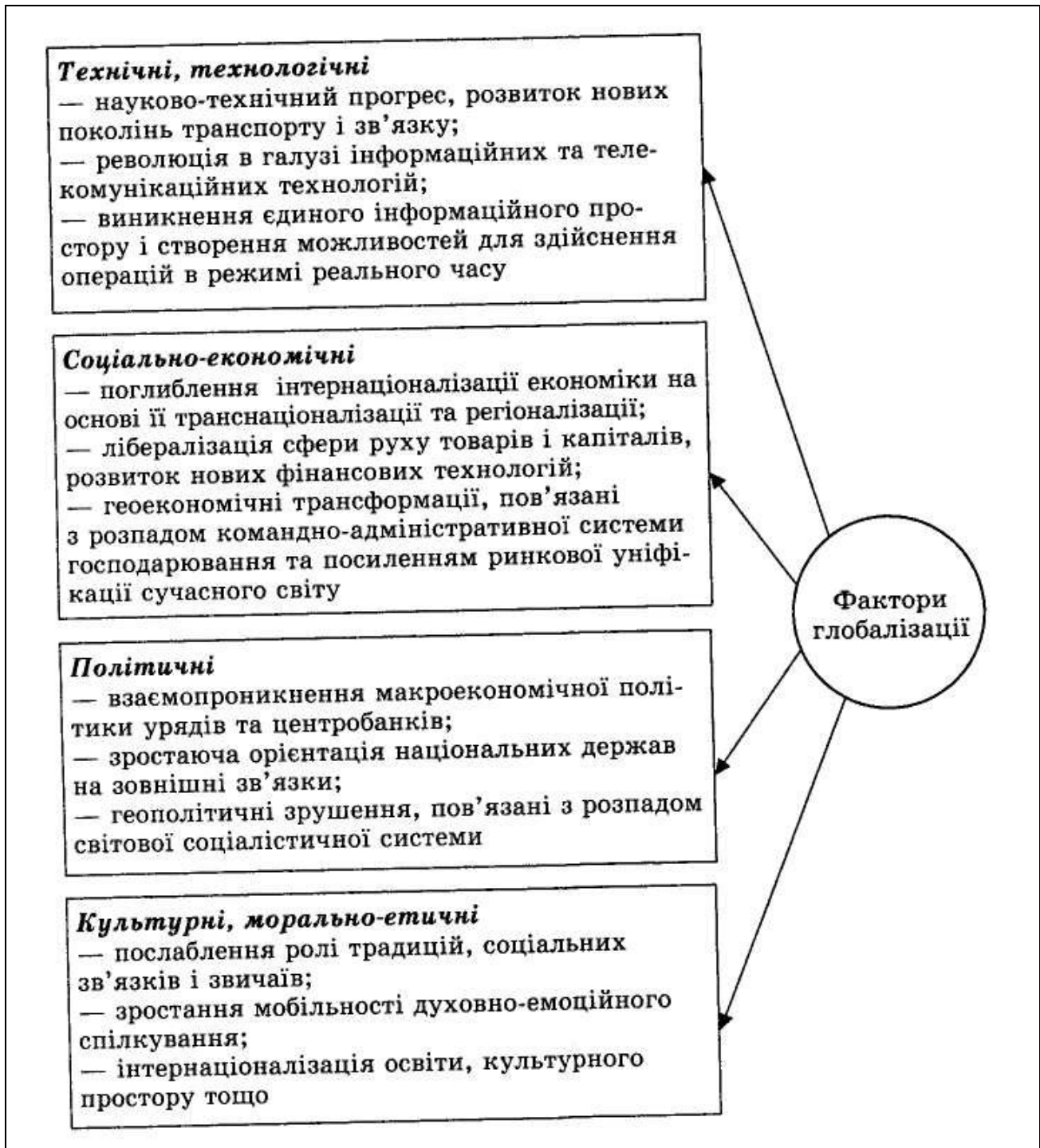

Рис. 6.2. Фактори глобалізації

Згідно з концепцією глобалізації відомого західного дослідника Маршалла Макклуюена (1911—1980) формування глобальної інформаційної інфраструктури викликало віртуальне звуження світової цивілізації та формування "глобального села" (*global village*)¹ — нової технологічної, соціально-економічної і політичної системи в еволюції цивілізації.

Водночас, на думку багатьох вчених, *технологічні зміни зробили глобалізацію можливою, а соціально-економічні — реальною.*

Найважливішими соціально-економічними передумовами глобалізації стали:

—подальша інтернаціоналізація економіки, посилення її транснаціоналізації та формування блукаючих інтернаціональних відтворювальних ядер, які перетворюють цілі країни у країни-системи, здатні контролювати величезні господарські зони;

—крах командно-адміністративної системи, утвердження ринкового механізму у світовому масштабі на основі використання уніфікованих механізмів функціонування і розвитку;

—лібералізація торгівлі товарами, послугами, інтелектуальною власністю, прийняття єдиних правил у сфері регулювання банківських та фінансових операцій, стандартизації та сертифікації продукції тощо.

Форми прояву глобалізації:

—формування загальнопланетарного науково-інформаційного простору, глобальної інформаційної інфраструктури, світової комунікаційної мережі та технологічних макросистем у сфері виробництва, транспорту і зв'язку;

—інтенсифікація міжнародних трансакцій, становлення глобальних ринків робочої сили, товарів, інформаційних технологій на основі поступового демонтажу торговельних бар'єрів, підписання багатосторонніх торговельних угод тощо;

— бурхливе зростання світового фінансового ринку, який функціонує в режимі реального часу; різке збільшення обсягів і швидкості переміщення капіталів; інтенсифікація глобальних фінансових операцій.

Завдяки розвитку електронних технологій та новітніх засобів зв'язку світова фінансова система перетворилась у постійно діючу глобальну мережу, в рамках якої так звані мегабайтні гроші (у формі сигналів на моніторах) швидко переміщуються у будь-яку точку світу, розсікаючи кібер-простір та багато разів змінюючи напрямок. Відмінною ознакою глобалізації стала фінансова революція, пов'язана з еквітізацією світової економіки (від англ. *"equities"* — звичайні акції) на основі розширення глобальної фондової капіталізації;

— зростання відкритості та взаємозалежності економік, господарсько-технологічне зближення країн, інтенсифікація регіональних інтеграційних процесів, розвиток міжконтинентальної інтеграції тощо;

— становлення єдиного світового виробництва на основі розміщення різних складових виробничо-збутового процесу у різних країнах та інтенсифікації планетарної діяльності глобальних господарських комплексів (мультинаціональних компаній, багато профільних транснаціональних корпорацій, транснаціональних банків, їх об'єднань тощо);

— виникнення нових глобальних економічних суб'єктів (транснаціональних корпорацій, регіональних об'єднань, міжнародних організацій, міст-мегаполісів, видатних особистостей) та нових форм ринкової поведінки (глобальних стратегій, нових методів конкурентної боротьби, глобальних мереж, об'єднань, поглинань, стратегічних альянсів тощо);

— міжнародний рух циклічних коливань економіки, біржових, валютних, фінансових криз; зближення процентних ставок, внутрішніх та світових цін тощо;

— уніфікація ведення бізнесу, формування нової системи глобального управління; зростання кількості наднаціональних структур регулювання світового господарства, міжурядових та неурядових міжнародних організацій;

— інформаційно-культурне зближення народів, поширення єдиних стандартів життя, уніфікація уподобань, цінностей,

принципів і норм поведінки, універсалізація культури тощо;
—формування специфічних інтересів та нових суперечностей,
порушення рівноваги світової екосистеми та загострення
глобальних проблем.

В сучасній науковій літературі виокремились два основних
підходи до визначення хронологічних меж глобалізації.

Представники першого (широкого) підходу трактують
глобалізацію як тривалий історичний процес поетапного формування
загальнопланетарної цілісності, який супроводжував весь процес
цивілізаційного розвитку або ж розпочався приблизно 100 років тому
у зв'язку з інтенсифікацією зовнішньоекономічних зв'язків. Так,
наприклад, фахівці Світового банку виокремлюють три хвилі
глобалізації:

—*перша хвиля* {1870—1914 рр.), яка стала неперевершеною,
оскільки частка міжнародної торгівлі у валовому світовому
доході у цей період зросла у два рази, а кумулятивний обсяг
інвестицій до країн, що розвиваються, становив 32 %, водночас
міграція охопила 10 % населення;

—*друга хвиля* (1950—1970 рр.), пов'язана з поновленням
попереднього стану після руйнації міжнародних зв'язків у ході
двох світових воєн. У цей період частка обсягу світової торгівлі
у світовому ВВП досягнула рівня 1913 р., кумулятивний обсяг
інвестицій до країн, що розвиваються, становив 11 %;

—*третья хвиля* (починаючи з 1970 р.), започаткована потужним
розвитком сучасних інформаційних і транспортних технологій. У
1998 р. кумулятивний обсяг інвестицій у країни, що розвиваються,
досягнув 22 %.

У рамках цього підходу є й інші варіанти періодизації процесу
глобалізації. Так, наприклад, деякі дослідники виокремлюють:

—*колоніальну глобалізацію* як наслідок Великих географічних
відкриттів XV—XVI ст.;

—*повільну еволюційну глобалізацію*, яка тривала до кінця XIX
ст.;

—*прискорену глобалізацію* — ХХ ст.

Існує також підхід, згідно з яким глобалізація поділяється на:

—**в'ялоплинну** (до початку епохи Великих географічних відкриттів);

—**повільно прогресуючу** (від епохи Великих географічних відкриттів до середини ХХ ст.);

—**структурну**, пов'язану з переділом світу й утворенням протилежних економічних систем (середина ХІХ —80-ті роки ХХ ст.);

—**послідовну глобалізацію** (сучасний етап).

Представники другого (вужчого) підходу розглядають глобалізацію як новітнє явище, пов'язане з ХХ ст. або останньою чвертю ХХ ст., аргументуючи свою думку вони звертають увагу на те, що:

—до ХХ ст. міжнародна економіка базувалася на відносинах між країнами, водночас світова економіка ХХ ст. опирається на мережу зв'язків, які пронизують наскрізь господарства окремих країн;

—якою б не була частка зовнішньої торгівлі у ВВПсвіту до ХХ ст., загальний обсяг торгівлі та її інтенсифікація за сучасних умов є незіставними;

—новітні переливання фінансових ресурсів не вкладаються у звичне розуміння експорту капіталу;

—транснаціоналізація економіки, транскордонне виробництво та феномен глобалізації комунікацій були започатковані лише у ХХ ст.

Таким чином *глобалізація є багаторівневим, багатовимірним, складним та суперечливим процесом, який відіграє системоутворюючу роль у формуванні загальнопланетарного господарського організму* (рис. 6.4). Розрізняють глобальні вертикальні (індивідуально-групові, кланові, державні, міжнародні) і глобальні горизонтальні (правові, економічні, політичні, культурні, освітні, інституційні та ін.) трансформації.

Рис. 6.4. Ознаки глобалізації

7. Сутність, ознаки та рівні глобалізації економіки

Глобалізація економіки — це новітній, складний, багатогранний та багаторівневий процес якісних перетворень інтеграційних процесів у світовій економіці на основі зростання обсягів та прискорення міжнародних переміщень товарів, послуг, капіталу, широкого розвитку новітніх інформаційних технологій, глобальних телекомунікаційних мереж тощо.

Глобалізація економіки — домінуюча складова глобалізації, закономірна тенденція інтеграції світового господарства в єдиний економічний простір (рис. 7.1).

Рис. 7.1. Глобалізація економіки як процес переходу від світової до планетарної господарської системи

В умовах глобалізації інтернаціоналізація економіки набуває нових рис:

— *формується глобальне світове виробництво* на основі зародження наднаціональних відтворювальних потоків та інтернаціональних блукаючих ядер; планетарного охоплення світової економіки транснаціональними корпораціями і транснаціональними банками; розвитку довгострокових виробничих зв'язків, стратегічних альянсів, договорів про співдружність; переходу від фордистської моделі економічного розвитку, характерної для індустріального суспільства ХХ ст., до постфордизму, заснованому на новітніх мережевих зв'язках;

— *кардинально міняється зміст світових господарських зв'язків*: темпи зростання міжнародної торгівлі випереджають темпи зростання виробництва, а фінансові потоки перевищують трансакції, пов'язані з експортом товарів і послуг;

— *змінюється спрямованість і структура міжнародної торгівлі*, зростає товарообмін наукомісткою, високотехнологічною

продукцією між розвинутими країнами;

—*якісних перетворень* зазнає фінансова сфера, змінюється її роль у світовій економіці на основі прогресуючого зростання валютних, фондових, кредитних ринків тощо. Продовжуючи обслуговувати економіку, транскордонні фінансові потоки все більше виступають як самодостатні та відірвані від реального відтворювального процесу.

—*посилюється орієнтація розвинутих економік на розгортання всіх сфер людської активності*: здатність генерувати нові знання, швидко їх застосовувати, використовуючи сучасні методи обробки інформації;

—*інтенсифікується пошук світового центру управління та інструментів регулювання глобальних світогосподарських процесів*.

Глобальна економіка — якісно новий стан світової економіки, яка поступово перетворюється в цілісний глобальний організм, поєднаний гігантською виробничо-збутовою мережею, глобальною фінансовою системою, планетарною інформаційною мережею тощо (рис. 7.2).

Глобалізація є складною ієрархічною системою, яка розгортається на різних рівнях (рис. 7.3).

Рис. 7.2. Функціональні блоки глобальної економіки

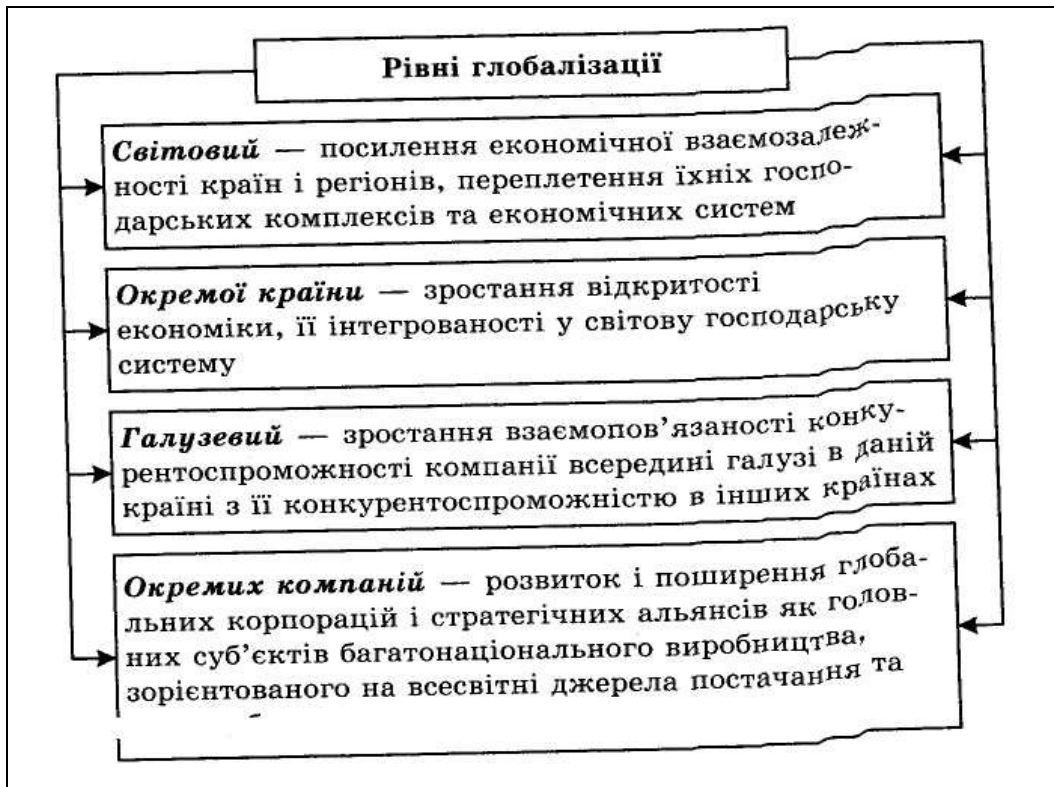

Рис. 7.3. Рівневі прояви глобалізації

8. Виклики глобалізації та їх вплив

Глобалізація — неоднорічний, нелінійний процес, який справляє неоднозначний, різноспрямований і суперечливий вплив на сучасний світогосподарський розвиток та економічну безпеку держав (рис. 8.1).

У Підсумковому комюніке Кельнського саміту країн великої сімки (1999) зазначається: "Глобалізація — це складний процес прискорених і збільшених у масштабах потоків ідей, капіталів, техніки, товарів та послуг у всьому світі, який спричинив кардинальні зміни у всіх суспільствах. Відкритість і динамізм трансформацій сприяли економічному зростанню і поліпшенню соціальних умов життя. Інтеграція стимулювала ефективність виробництва і вплинула на створення системи нової зайнятості людських ресурсів. Інформаційна революція і багатогранна взаємодія культур та цінностей посилили тенденції до становлення демократичних суспільств і забезпечення прав людини та основних свобод, розвитку нововведень. Одночасно констатуємо, що для нерозвинутих країн, бідних соціальних спільнот глобалізація супроводжується кризовими ризиками, пов'язаними з необхідністю зміни місця роботи і проживання, вдосконаленням освіти і кваліфікації, фінансовою невизначеністю та інформаційною дискримінацією".

Одним із викликів глобалізації стала неспроможність держав регулювати економіку на національному рівні у відриві від світових господарських процесів і стану міжнародної кон'юнктури, оскільки:

- суперництво країн за приплив іноземних інвестицій унеможливило використання таких традиційних інструментів макроекономічного регулювання, як експортні субсидії, курс національної валюти, митні тарифи, ставка рефінансування ЦБ тощо;
- зростання внутрішньофірмових трансакцій ускладнило реалізацію економічної і податкової політики;
- послабився зв'язок зростаючого глобального ринку з географічною територією;

Рис. 8.1. Суперечливий вплив глобалізації на світогосподарський розвиток

—мобільність капіталу зменшила ефективність трудового законодавства, підірвала можливості реалізації соціальних програм та цілей соціального добробуту;

—все більша частина національного багатства (інтелектуальні ресурси, знання, науково-технічний потенціал) почала функціонувати поза державним контролем тощо.

Виклики глобалізації справляють суперечливий вплив на трансформаційний потенціал перехідних економічних систем:

—випереджаюча зовнішньоекономічна лібералізація порівняно з внутрішньою створює переважно зовнішній, а не внутрішній тиск на національних товаровиробників, ускладнюючи можливості їх пристосування до конкурентного середовища;

—прискорена лібералізація валютно-фінансової сфери формує передумови для перекачування капіталу з проблемного реального сектору в більш гнучкий сектор валютних операцій, операцій з цінними паперами тощо;

—скорочуються можливості національних урядів щодо регулювання торгівлі, конкурентних відносин, реалізації податкової політики, досягнення цілей суспільного добробуту тощо;

—підривається національна самодостатність економічного розвитку, зростають зовнішні та внутрішні ризики трансформаційних економік, пов'язані з їх перетворенням на меншовартісний придаток розвиненого світу;

—зростаюче домінування ТНК та вплив продуктів інших ресурсів позбавляє національні економіки важливих джерел саморозвитку, викликаючи структурне спрощення їхніх народногосподарських комплексів.

За цих умов все більшої критики зазнає *неоліберальній моделі глобалізації*, заснована на ортодоксальному ринковому фундаменталізмі і спрямована:

—на реалізацію короткострокових і середньострокових інтересів розвинених країн, загальний вигравш яких від високого рівня

відкритості національних економік поки що перевищує їх втрати;

—розширення експансії транснаціонального капіталу та нарощування монополістичних позицій розвинених країн на світових ринках;

—форсовану гомогенізацію на жорсткій монетарній основі механізмів господарського регулювання національних економік;

—поглинання глобальними ринками ще не сформованих національних ринків під девізом всезагальної дерегуляції;

—формування однополюсного світу, посилення диктату, В боку впливових міжнародних фінансових інституцій;

—обмеження національного суверенітету, послаблення соціальної захищеності населення, деградацію природного середовища на догоду ринковій наживі;

—стихийний характер здійснення, поглиблення нерівномірності розвитку та посилення диспропорцій світової економіки;

—ігнорування соціально-економічної, політичної, культурної, історичної специфіки розвитку національних економік, нав'язування країнам третього світу моделі уніфікованого наздоганяючого розвитку тощо.

Усвідомлення складної будови сучасного суспільства та довгострокових стратегічних інтересів людства викликали до життя ***синергетичну, системну модель глобалізації***, пов'язану:

—з формуванням багатопольярного світу з різними регіональними лідерами;

—відновленням рівноваги між ринковими та позаринковими регуляторами у світовому масштабі;

—визнанням цілісності національних ринків та перевагою економіки над політикою;

—демократизацією діяльності міжнародних організацій, проголошенням взаємодії та діалогу як універсальних форм людських відносин;

—перетворенням глобалізації зі стихійного в інституційно оформлений, свідомо спрямований процес;

— екологічною та соціальною спрямованістю економічного розвитку.

У преамбулі "Декларації глобальної цивілізації" Першої всесвітньої конференції з проблем цивілізації (Сідней, 2001) зазначається, що глобальні трансформації радикально впливають на розвиток цивілізації і потребують не тільки теоретичного осмислення світових еволюційних процесів, а й практичної підготовки людства до сприйняття ідеології гармонійного інтелектуального суспільства, яка виключає нецивілізовані методи вирішення конфліктів, проголошує відмову від політики глобальної конфронтації і має на меті побудову всеохоплюючої і сучасної за своєю природою глобальної цивілізації на основі базових цінностей різних цивілізацій.

9. Взаємопов'язаність та передумови

вирішення глобальних проблем

Глобальні проблеми — проблеми, пов'язані з природними, природно-антропогенними, суто антропогенними (у т. ч. економічними, соціальними) явищами, що виникли в процесі розвитку сучасної цивілізації і мають загальнопланетарний характер як за масштабами та значенням, так і за способами вирішення, а тому потребують координації зусиль усього світового співтовариства.

Сировинна, енергетична, продовольча та інші проблеми для людства не нові, новими для сучасного етапу розвитку є їхній глобальний характер, оскільки вони зачіпають життєво важливі інтереси всіх держав і народів, виступаючи, потужним чинником взаємозалежності та цілісності світу, надаючи йому нових

інтегративних рис.

Найзагальнішою причиною загострення глобальних проблем є криза індустріальної цивілізації внаслідок:

—безсистемної, безконтрольної, безмежної утилізації ресурсів природи;

—низького рівня технологічної культури виробництві;

—максимізації, а не оптимізації темпів економічного зростання;

—домінування технократичного підходу, послаблення антропогенних засад;

—масштабного впливу людської діяльності на навколишнє середовище й необмеженого вторгнення людства у біосферу;

—швидкої урбанізації населення планети, зростання гігантських мегаполісів і агломерацій, що супроводжується скороченням сільськогосподарських угідь, лісів, бурхливою автомобілізацією;

—поглиблення суперечностей між світовим економічним розвитком і соціальним прогресом.

Глобальні проблеми:

—мають всезагальний, універсальний характер, загальнопланетарний зміст і значення, принципово важливі для долі всього людства;

—безпосередньо стосуються життєвих інтересів усіх верств населення, усіх країн і народів планети, усіх або значної групи держав;

—мають взаємопов'язаний характер і суттєво впливають на всі сфери суспільного життя;

—відображають поглиблення та ускладнення світогосподарських зв'язків;

—потребують залучення колосальних технологічних, фінансових, трудових, інформаційних ресурсів, невідкладних і рішучих дій на основі колективних і скоординованих зусиль світового співтовариства;

—можуть бути успішно вирішені при умові створення

адекватної моделі стійкого розвитку людської цивілізації.

Класифікація глобальних проблем за сферами дії (рис. 9.1) не означає, що вони відокремлені одна від одної. Межі між сферами мають умовний характер. Так III сфера концентрує та підсилює увесь комплекс глобальних проблем.

I. Глобальні проблеми у сфері взаємодії природи і суспільства:

— надійне забезпечення людства сировиною, енергією, продовольством тощо;

Рис. 9.1. Класифікація глобальних проблем
за сферами дії

—раціональне природокористування і збереження навколишнього природного середовища;
—раціональне використання ресурсів Світового океану, мирне освоєння космічного простору;
—утилізація відходів життєдіяльності тощо.

II. Глобальні проблеми у сфері суспільних взаємовідносин:

- відвернення світової термоядерної війни і забезпечення стабільного миру;
- подолання економічної відсталості частини регіонів і країн світу;
- попередження локальних, регіональних та міжнародних конфліктів;
- ліквідація наслідків світових та локальних криз;
- роззброєння і конверсія військового виробництва тощо.

III. Глобальні проблеми у сфері розвитку людини та забезпечення її майбутнього:

- пристосування людини до умов природного і соціального середовища, що змінюється під впливом НТР;
- подолання епідемій, тяжких захворювань (серцево-судинних, онкологічних, СНІДу, наркоманії);
- культурно-моральні проблеми втрати довіри до соціальних інститутів, нестабільності сім'ї та послаблення зв'язку поколінь;
- боротьба з міжнародною злочинністю, наркобізнесом, тероризмом;
- проблеми демократизації та охорони прав людини тощо.

Саміт тисячоліття, що відбувся у вересні 2000 року у Нью-Йорку, визначив нагальні потреби людства за такими показниками: низькі доходи; продовольче забезпечення та харчування; охорона здоров'я і смертність; стан репродуктивного здоров'я; житловий фонд — базові житлові вигоди та комунальні послуги; освіта; тендерна рівність; охорона довкілля.

Головна передумова успішного вирішення глобальних проблем — розгляд їх у взаємопов'язаній цілісності, тісному переплетінні економічних, політичних, соціальних, культурних, технологічних, екологічних, психологічних та інших процесів.

Водночас необхідно враховувати, що, незважаючи на

міжнародний резонанс, глобальні проблеми сприймаються в різних країнах світу диференційовано, через призму національних інтересів та індивідуальних поглядів політичних лідерів та спільнот.

Передумови вирішення глобальних проблем:

—парадигмальний прорив у суспільній свідомості, нові концептуальні підходи до розуміння перспектив розвитку

людства;

—переосмислення суті економічної безпеки держав, які реалізують різні моделі демократичного суспільства;

—досягнення консенсусу з питань, що стосуються головних контурів нового суспільного порядку в ХХІ ст.;

—синтез, взаємозбагачення і доповнення оцінок, стратегій і програм розвитку світового співтовариства, які висуваються різними країнами, науковими школами тощо;

—перегляд і перебудова системи міжнародних відносин на засадах загальнолюдських цінностей, пріоритетності розвитку творчого потенціалу людської особистості;

—формування нового світопорядку, створення єдиного механізму регулювання на глобальному рівні, міжнародних процедур і механізмів, які відповідають потребам забезпечення гідного майбутнього людства;

— об'єднання зусиль і ресурсів людства на основі усвідомлення важливості та невідкладності розв'язання глобальних проблем, єдності інтересів і спільної відповідальності перед майбутніми поколіннями.

Концепція сталого (стійкого) розвитку, яка бум прийнята на Конференції ООН з проблем навколишньої-середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (1992), обґрунтовує здатність постіндустріального світу до подальшого інтересу на основі використання власних ресурсів.

За цією концепцією, необхідно і можливо здійснити послідовний перехід до такого розвитку, який забезпечувати збалансоване

вирішення соціально-економічних завдані і проблем збереження сприятливого навколишнього осудовища та природно-ресурсного потенціалу з метою задоволення основних життєвих потреб нинішніх і майбутніх поколінь (рис. 9.2).

Рис. 9.2. Інтегративна єдність соціо-еколого-економічного прогресу в концепції самопідтримуючого (сталого) розвитку

Мета сталого (стійкого) розвитку — перехід до господарської діяльності, зорієнтованої на досягнення соціальної справедливості та суспільного добробуту в поєднанні і екологічною безпекою шляхом введення природовідтворюючої складової як внутрішнього параметра функціонування економічної системи.

Необхідною умовою для досягнення сталого розвитку виступає зміна світової структури виробництва та системи суспільних цінностей, що лежать в його основі, з метою трансформації стихійної ринкової форми господарювання в соціалізовану та екологізовану.

Концепція сталого (стійкого) розвитку передбачає оптимальне використання в економічних і позаекономічних процесах природної складової та приведення у відповідність впливу людини на природу із здатністю останньої нести антропогенне навантаження, що забезпечить спроможність майбутніх поколінь задовольняти власні потреби й сприятиме подоланню екологічної кризи.

Оскільки у центрі соціально-економічного розвитку знаходиться людина та її потреби, все більшого значення на сьогоднішній день

набуває поняття сталого "людського розвитку". Людський розвиток — це процес розширення можливостей вибору у різних сферах: від гарантування економічних, соціальних та політичних прав і свобод до можливостей творчої самореалізації та вдосконалення.

Сталий людський розвиток є тривалим у часі й означає задоволення фізичних, духовних та інших потреб людей на сталій основі, без погіршення можливостей вибору наступних поколінь. Мета сталого людського розвитку — перехід до господарської діяльності, зорієнтованої на досягнення соціальної справедливості та суспільного добробуту у поєднанні з екологічною безпекою людства.

Наростання антропогенного навантаження на довкілля зумовлює різке загострення екологічної ситуації в глобальному масштабі, наближає світове співтовариство до критичної межі в його взаємовідносинах з природою, яка втрачає відтворювальний та асиміляційний потенціал.

Екологічна криза — незворотні антропогенні зміни екосистеми, глобальне порушення природної рівноваги й деградація природного середовища, яке втрачає здатність до відтворення, асиміляції та саморегулювання.

Екологічна криза знаходить свій вияв у безпрецедентному за масштабами й темпами нарощуванні природотрансформаційних процесів, різкому зростанні негативного антропогенного впливу на довкілля:

— кількісному та якісному виснаженні природних ресурсів, зменшенні площі лісів, запасів прісної води, забрудненні океанів, розширенні зони пустель, скороченні орних земель тощо;

—інтенсифікації природних катаклізмів, стихійних лих,катастроф;

—глобальній зміні клімату, забрудненні атмосферного повітря промисловими викидами, появі кислотних дощів, "озонових дір", виникненні парникового ефекту;

—зростанні генетичних загроз популяції у результаті збільшення кількості радіоактивних відходів, формуванні збудників нових хвороб;

—незворотних втратах у генофонді планети у зв'язку зі

зникненням багатьох видів тварин і рослин тощо.

Поглиблення інтернаціоналізації соціально-економічної о розвитку посилює транскордонний характер екологічних проблем, провокуючи загрозу глобальної екологічної катастрофи. Екологічні чинники спричиняють появу нових явищ у міжнародних економічних відносинах. Ідеться насамперед про екологічний неоколоніалізм та екологічний протекціонізм.

Екологічний неоколоніалізм — екологічна експансія розвинутих країн, їхні спроби розв'язати власні екологічні проблеми за рахунок переміщення природонебезпечних виробництв, токсичних та радіоактивних відходів у мент розвинуті країни, інтенсивного використання світових природних багатств при консервації власних природних ресурсів, нарощування збуту за межами країни екологічно шкідливих товарів тощо.

Екологічний протекціонізм — політика держави, спрямована на заборону та обмеження виробництва, продажу і використання екологонебезпечної продукції та ввезення в країну технологій і товарів, які завдають шкоди навколишньому середовищу й становлять загрозу здоров'ю населення.

Підвищення рівня екологічної безпеки господарювання і подолання екологічної кризи передбачає радикальну перебудову взаємовідносин суспільства з навколишнім середовищем, екологізацію економічного розвитку і відбір пріоритетних напрямів природоохоронної діяльності.

Необхідні умови забезпечення екорозвитку:

- відбір запасів відтворюваних ресурсів не повинен перевищувати їх природне відтворення;
- споживання невідтворюваних ресурсів має відбуватись лише в замкнутих циклах, а їхнє вичерпання — компенсуватись заміниками чи технологічними нововведеннями;
- шкідливі викиди в навколишнє середовище не повинні перевищувати можливості самовідтворення екосистеми.

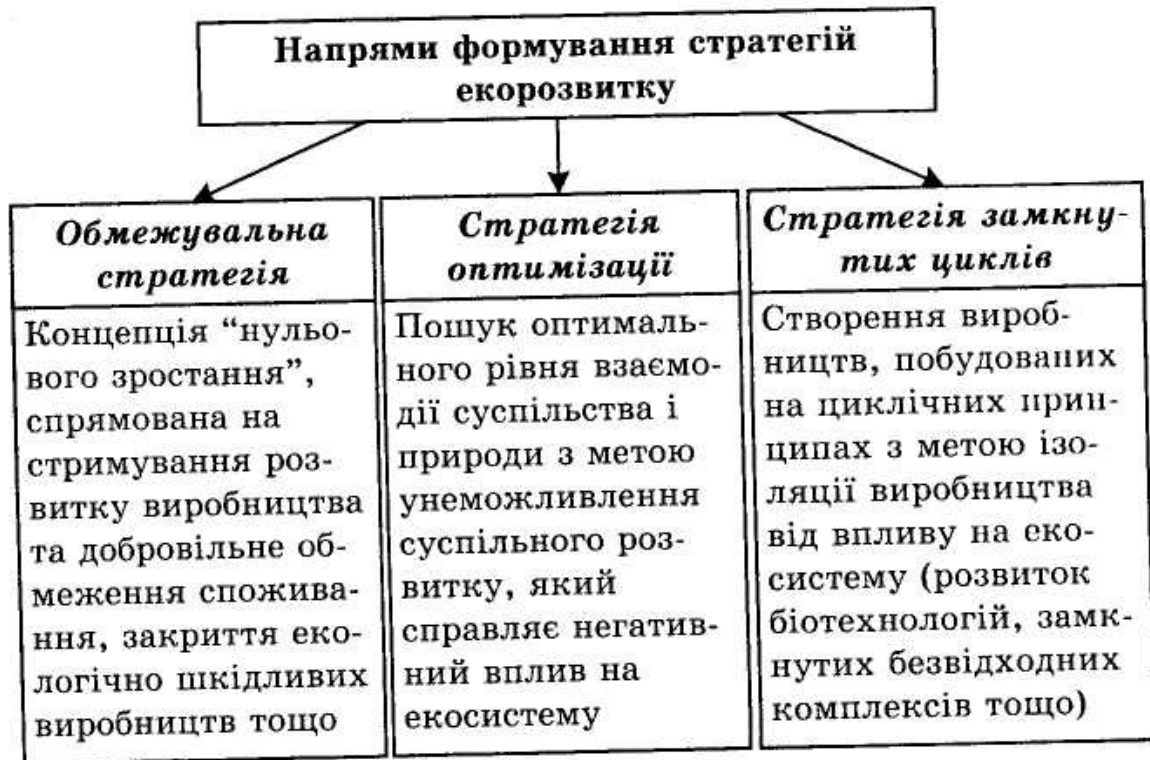

Рис. 9.3. Стратегічні напрями екорозвитку

Основні напрями подолання екологічної кризи:

1) **техніко-техно логічний:** забезпечення якісного поліпшення стану довкілля за рахунок прогресивних структурних зрушень в економіці та екологізації розвитку продуктивних сил; розробка і впровадження екологічно чистих, безвідходних, екологобезпечних та ресурсозберігаючих технологій, альтернативної енергетики тощо;

2) **економічний:** інтегрування екологічних принципів у моделі ринкових реформ, розвиток і вдосконалення економічного механізму природокористування та охорони навколишнього середовища:

а) спонукання забруднювачів довкілля до обмеженим екологодеструктивної діяльності шляхом упроваджені ї платежів за викиди та погіршення якості природних ресурсів, введення екологічного податку з виробників, які застосовують екологонебезпечні технології, впровадження штрафних санкцій до порушників екологічного законодавства, стандартів якості природного

середовища тощо;

б) стимулювання природокористувачів до переходу на безвідходні, ресурсозберігаючі, екологічнобезпечні технології та поліпшення стану навколишнього середовища шляхом надання державних субсидій, податкових пільг, позик, пільгових кредитів, встановлення режиму прискореної амортизації природоохоронного устаткування тощо;

3) **науково-теоретичний:** проведення фундаментальних еколого-економічних досліджень, аналіз та наукове обґрунтування критеріїв екологічної безпеки, розробка теоретико-методологічних основ еколого-економічного розвитку: обґрунтуванням відповідного понятійного апарату, системи показників та методів визначення еколого небезпечних виробництв, еколого-економічної експертизи нових проектів і природоохоронного бізнес-планування;

4) **адміністративно-правовий:** удосконалення діючого природоохоронного законодавства, створення правового поля раціонального природокористування та управління захистом навколишнього середовища; екологічна експертиза проектів, екологічне інспектування й ліцензування виробництва, посилення екологічної дисципліни та юридичної відповідальності підприємств за порушення природоохоронних норм, стандартів тощо;

5) **еколого-просвітницький:** еколого-правове виховання, формування нового екологічного мислення, стимулювання розвитку екологічної свідомості населення з метою подолання споживацького відношення до природи, підготовка фахівців-екологів тощо;

6) **міжнародний:** розвиток міжнародного співробітництва в царині охорони навколишнього середовища, інтеграція сил, ресурсів і коштів з метою успішного вирішення глобальних екологічних проблем, створення міжнародної мережі глобального екологічного моніторингу, міжнародних фінансових фондів і банків екологічної інформації, активізація діяльності відповідних міжнародних організацій тощо. Так, наприклад, Всесвітній саміт ООН з проблем сталого розвитку (вересень 2002) розробив план дій щодо боротьби з бідністю та охорони навколишнього середовища, підтримавши сформульоване у

Декларації тисячоліття завдання , щодо скорочення наполовину до 2015 р. кількості осіб, які живуть за межею бідності. Саміт закликав уряди держав всіляко сприяти впровадженню нових відновлюваних джерел енергії та зниженню втрат в біологічній різноманітності видів.

Поряд з екологічною зростаючу увагу дослідників привертає глобальна *інформаційна* криза, пов'язана:

- з поглибленням протиріч між обмеженими можливостями людей у сприйнятті та переробці великих обсягів інформації та глобальними міжнародними інформаційними потоками і масивами необхідної та корисної інформації;
- "забрудненням" інформаційного простору та зростанням обсягів надлишкової інформації, яка обмежує доступ до потрібних даних;
- порушенням цілісності глобальних комунікацій внаслідок дії приватних, відомчих, вузьконаціональних інтересів на шкоду всецивілізаційним.

Найважливіші напрямки вирішення цих проблем: — створення міжнародної правової системи щодо врегулювання кіберпростору та посилення відповідальності держав за дотримання основних прав і свобод людини в інформаційному суспільстві;

- забезпечення вільного всезагального доступу до інформації, включення в інформаційне поле незахищених верств міжнародної спільноти;
- гарантування права невтручання у приватне життя, конфіденційності інформації приватного характеру тощо.

Таким чином вирішення глобальних проблем можливе лише за умови невідкладності й рішучості дій, колективних і скоординованих зусиль світового співтовариства. У доповіді ООН про розвиток людини зазначається, що програма дій, спрямованих на забезпечення прогресу людства в епоху глобалізації, повинна передбачати досягнення семи основних цілей, у контексті кожної з яких необхідна взаємодія на національному і міжнародному рівнях.

1. Удосконалення діяльності, спрямованої на розвиток людського потенціалу, коригування політики з урахуванням нових реалій

глобальної економіки.

2.Зменшення загрози турбулентності фінансових потоків і витрат пов'язаних із ними втрат.

3.Активізація міжнародного співробітництва в галузі боротьби з глобальними загрозами щодо безпеки людини.

4.Нарощування діяльності з розробки нових технологій для забезпечення розвитку людини, ліквідації злиденності.

5.Припинення процесів маргіналізації та подальшої поляризації багатства і бідності.

6.Ліквідація диспропорцій у структурах глобального регулювання.

7.Формування ціліснішої та демократичнішої системи глобального регулювання (рис. 9.4).

Рис. 9.4. Основні сфери міжнародного співробітництва у вирішенні глобальних проблем

Основні форми міжнародного співробітництва у вирішенні глобальних проблем:

- обмін ініціативами у рамках універсальних міжнародних форумів системи ООН/ЮНЕСКО, Ради Європи, ЄС тощо;
- проведення міжнародних переговорів, зустрічей, візитів на найвищому рівні;
- повідомлення про військові навчання, випробовування зброї, соціальні, екологічні та інші екстремальні процеси;
- реалізація спільних проектів і програм;
- передача технологій;

- виділення кредитів;
- реформування системи ціноутворення на світові природні ресурси;
- надання країнам, що розвиваються, доступу на світовий ринок;
- загальнопланетарні та регіональні угоди під егідою ООН та інших міжнародних організацій.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає суть сучасної глобалізації світогосподарських зв'язків?
2. Чим глобальна економіка відрізняється від світової економіки?
3. Чому глобалізація є новим етапом інтеграційних процесів у світовій економіці?
4. Що таке глобальна економіка?
5. Які фактори зумовлюють процес глобалізації?
6. Охарактеризуйте форми прояву глобалізації.
7. Охарактеризуйте генезис глобальної інтеграції.
8. Які підходи до визначення хронологічних меж глобалізації Ви знаєте?
9. Як глобалізація впливає на трансформаційний потенціал перехідних економічних систем?
10. У чому виявляється обмеженість неоліберальної моделі глобалізації?
11. Чому глобалізація суперечливо впливає на світогосподарський розвиток?
12. Назвіть основні ознаки глобальних проблем.
13. У чому полягає суть глобальної екологічної кризи?
14. Охарактеризуйте необхідні умови забезпечення екорозвитку.
15. Які основні передумови вирішення глобальних проблем?
16. Охарактеризуйте форми міжнародного співробітництва у вирішенні глобальних проблем.
17. Яку роль відіграє ООН та інші міжнародні суспільно-політичні організації у вирішенні глобальних проблем?
18. У чому необхідність і суть переходу до сталого розвитку?

Література

1. Авдокушин Е.Ф. Международные экономические отношения. — М., 1999.
2. Бендерський Ю. Реалії світогосподарських процесів і місце в них України // Економіка України. — 2000. — № 1.
3. Білорус О.Г. Глобалізація і національна стратегія України: Наук.-метод. вид. — К., 2001.
4. Білорус О.Г. Економічна система глобалізму. — К.: КНЕУ, 2003.
5. Гальчинський А. Теорія грошей. — К.: Основи, 1998. — Розд. 5.
6. Гальчинський А.С., Єщенко П.С., Палкін Ю.І. Основи економічних знань. — К.: Вища пік., 1998. — Розд. 29, 30.
7. Герст Пол, Томсон Грецем. Сумніви в глобалізації. Міжнародна економіка і можливості керування: Пер. з англ. К.: К.І.С., 2002.
8. Глобалізація і безпека розвитку / Кер. авт. кол. О.Г. Пілорус. — К.: КНЕУ, 2001.
9. Грани глобализации: Трудные вопросы современного развития. — М.: Альпина Паблишер, 2003.
10. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. — М.: ГУВШЭ, 2000.
11. Кочетов Э. Глобалистика как геэкономика, как реальность, как мироздание. — М., 2001.
12. Луцишин З.О. Трансформація світової фінансової системи в умовах глобалізації. — К.: Видав. центр "Друк", 2002.
13. Мазаракі АА., Воронова Е.М. Світовий ринок товарів та послуг: Регіональна структура. — К.: КДТЕУ, 1999.

14. Мартин Г.-П., Шуман Х. Западная глобализация: атака на процветание и демократию. — М.: Изд. дом "АЛЬПИНА", 2001.
15. Мировая экономика: глобальные тенденции за 100 лет / Под ред. И.С. Королева — М.: Экономистъ, 2003.
16. Мочерний С.В. Політекономія: Підручник. — К.: Вікар, 2003. — С. 375—386.
17. Основи економічної теорії: Підручник / За ред. А.А. Чух-на. — К.: Вища шк., 2001. — С 572—596.
18. Основи економічної теорії: політекономічний аспект / За ред. Г.Н. Климка. — К.: Вища шк.: Т-во "Знання", КОО, 2004.
19. Основи економічної теорії: політекономічний аспект: Підручник / Відп. ред. Г.Н. Климко. — К.: Знання-Прес, 2002. — С 430—440.
20. Політекономія: Підручник / За ред Ю.В. Ніколен-ка. — К.: ЦУЛ, 2003. — С 381—397.
21. Рогач О.І., Шнирков О.І. Транснаціоналізація світового господарства та перехідні економіки: Навч. посіб. — К.: Видав. центр "Київський університет", 1999. — 302 с
22. Рут Френклін Р., Філіпенко А. Міжнародна торгівля та інвестиції: Пер. з англ., зі змінами та доп. — К.: Основи, 1998. — 743 с.
23. Семенов А.Г. Современная система международных валютных отношений: Учеб. пособие. — Донецк: ДонНУ, 2001. — 175 с.
24. Скаленко О. Глобальні резерви поступу (Інформація ++ інтелект + інновації). — К.: Основи, 2002.
25. Соколенко СИ. Производственные системы глобализации: Сети. Альянсы. Партнерства. Кластеры: Украинский контекст. — К.: Логос, 2002.
26. Соколенко СІ. Глобалізація і економіка України. — К.: Логос, 1999.
27. Україна: прогрес на шляху сталого розвитку // Інформаційно-аналітичний огляд виконання "Порядку денноюна ХХІ століття" /

Наук. ред. Б.М. Данилишин. — КЗАТ "НІЧЛАВА", 2002.

28.Філіпенко А.С. Економічний розвиток сучасної цивілізації. — Навч. посіб. — К.: Знання, 2000. — 174 с

29.Філіпенко А.С., Балакін Р.Л., Будкін В.С., Бураковський І.В., Вергун В А. Міжнародні економічні відносини: Система регулювання міжнародних економічних відносин: Підручник / Відп. ред. А.С. Філіпенко. — К.: Либідь, 1998. —416 с

30.Шемет Т.С. Міжнародні фінанси: Підручник / За заг. ред. проф. А.А. Мазаракі. — К.: КНТЕУ, 2000.